

Anyanyelv a változó világban

Mérlegen az akadémiai program

Cselekvő magatartás • Hol tartunk?

*I. A NYELV KORSZERŰSÍTÉSE A TÁRSADALMI VERSENYKÉPES-
SÉG ALAPJA • A nyelvművelés szociális programja • Anyanyelvi tudomá-
nyosság*

II. A NYELVKUTATÁS ÉS -MŰVELÉS KIEMELT ÁLLAMI FELADAT

*III. A MAGYAR ANYANYELV VILÁGKÖRNYEZETE • Globális és
regionális lingua franca • „Kötelező többnyelvűség”*

*IV. A NYELVMŰVELÉS ÉLETTERE • Oktatás: magyar nyelvtan, szak-
tárgyak • Beszédkultúra • „Bunkósodás” és nyelvkultúra • A média lefelé
húz*

*V. A NYELVTUDOMÁNY FELADATVÁLLALÁSAI • A nyelvtudomány
része: anyanyelvkutatás*

CSELEKVŐ MAGATARTÁS

„Terv nélkül cselekedni botorság. Nem cselekedni viszont mulasztás.” Az 1997 júniusában elindított akadémiai nyelvi program bejelentésének első mondatai voltak ezek. S ma, 2000 decemberében, amikor a magyar nyelv korszerűsítésének teendőiről szólunk, ismét e mondatokkal kezdem mondandómat.* Igaz, ma már, három és fél esztendő után, hangsúlyosabban ejtem ki a *mulasztás* szót. Miért?

*A mulasztás
vádja*

Mi, akik a szovjet megszállás alatt, a szovjet rendszerben felnőtt értelmiségiek vagyunk, itt Magyarországon és Közép-Európában hajlotunk arra, hogy 1990 után is az 1990 előtt kialakított életprogramok szerint éljünk. Így a ma tevékeny és vezető társadalmi-tudományos-kulturális pozícióban lévő generációink elsősorban a *kivárássra, a túlélésre* rendezkedtek be fiatalkorukban. Gondolkodásukat, magatartásukat átjárta ez az elv, és meghatározta életritmusukat is.

Mi, az akkori fiatalok, akik a nagy korosztály mögött – a „28-asok” mögött – az 1960–70-es években kezdtük szellemi pályánkat, már 1990 előtt is mindegyre feltettük a kérdést: átmenet, de hova? Kivárással, de mire? Túlélés, de minek? Ezek a kérdések hetente elhangzottak az

*Elég a
kivárássból!*

2000. december 4. Bevezető előadás a „Mit tehetünk a magyar nyelv korszerűsítéséért?” címmel rendezett konferencián.

* 1997. június 30. „A magyar nyelv jelene és jövője”.

A társadalom elvárása 1970-es évektől kezdve közöttünk, az akkori fiatalok, a szovjet korszak fiatalabbjai és az előttünk járók vitáiban. És természetesen fölítették e kérdéseket azok is, akik már utánunk jöttek, jönnek, és akik természetesen még türelmetlenebbek, mint mi voltunk. Jogosan türelmetlenek – ahogy ismétlődően vitatkozom korosztálytársaimmal az utánunk jövő fiatalok védelmében. Ma, 2000-ben, egy évtizeddel a magyarországi szovjet rendszer összeomlása után, a politikában e fiatal és türelmetlen korosztály iránt mutatkozik érdeklődés a társadalomban. Legalábbis a politikai választások erről beszélnek. Számomra ez azt mutatja: a magyar társadalomnak is elege volt a *kivárást, a túlélést, a bizonytalan célú átmenetet* hirdető programokból. Tehát a társadalom *cselekvő magatartást vár el tőlünk.*

HOL TARTUNK?

Anyanyelvünk modernizálása De – mondtuk és mondjuk – terv nélkül cselekedni botorság. Ezt mondom sokszor volt tanítványaimnak is, akikben erős a cselekvési vágy, sőt erős a képesség a cselekvésre, de akiknek gondolkodásában még nem fejlődött ki az iskolázottság a tervalkotásra, valamint a rendszerezett felkészülés a kivitelezésre. A botorság vagy a mulasztás vádját vegyük-e magunkra? Nagy kérdés. Én most egy látszólag nem döntő közügről, *anyanyelvünk modernizálásáról* szólva, három és fél év után már jobban félek a mulasztás utólagos vádjától, mint a terv nélküli cselekvés miatti szemrehányásoktól. Nem hiszem, hogy a mulasztás vádját bárki közülünk szívesen magára venné.

Hiányosságaink Ma már, azt hiszem, senki nem vitatja, hogy 1997-ben, amikor az akadémiai Nemzeti Stratégiai Kutatások keretében „A magyar nyelv jövője” című programot az egyik legfontosabb akadémiai tennivalóink közé soroltuk, helyesen jártunk el. A kérdés inkább az – és elnézést, hogy a kérdést nyersen teszem fel –: mi is történt 1997 és 2000 között? Hogyan látom én az eredményeinket, no és a hiányosságainkat? Tovább lépéseink irányáról és jelentőségéről a jelenlévő nyelvészek, nyelv művelők beszéljenek majd.

I.

A NYELV KORSZERŰSÍTÉSE A TÁRSADALMI VERSENYPÉSSÉG ALAPJA

A NYELVMŰVELÉS SZOCIÁLIS PROGRAMJA

Leszögeztük: a magyar nyelv korszerűsítésének, művelésének a kérdése nem egyszerűen a magyar nemzeti tradíció, a magyar nemzeti hagyomány kérdése, ahogyan azt korábban sokan gondolták. Az *anya-*

nyelv megőrzésének, korszerűsítésének, ha úgy tetszik, szókincsbeli és nyelvi gondolkodásbeli továbbfejlesztésének kérdése szociális kérdés is. Emberi életminőség kérdése is. A világ fejlődésével – a technikai, az emberi kapcsolatrendszerek fejlődésével – lépést tartó magyar nyelvre van szükségünk, amely szókincsanyagában, képzési-szerkezeti rendszerében is korszerű. Ha nem lesz a magyar nyelv megfelelően felkészítve a legújabb technikai és érintkezési kultúrabeli sajátosságok befogadására, akkor nem egyszerűen csak a nemzeti tradíció továbbéltetése sérül, de nem lesznek szellemileg versenyképesek azok a kisgyermekünk sem, akik magyar nyelven fogják tanulni a fizikát, a kémiát, a matematikát. A magyar nyelvet mint az ismeretsajátítás, ismeretközlés eszközét, az érintkezési kultúra legfontosabb elemét nem fogják tudni hasznosítani.

*Megőrzés,
korszerűsítés*

Akadémiai elnökségem első hónapjai óta hajtogatom az anyanyelv művelésének társadalmi-szociális funkcióját. Törekedve arra is, hogy kirángassam az anyanyelv ügyét a két értelmiségi szekérvárról, amely szekérvárakat az elmúlt évtizedek „nemzeti kontra egyetemes”, „urbánus kontra népies”, „liberális kontra konzervatív” törésvonalai mentén építették fel az előttünk járt – járó – korosztályok. Nem volt mindig könnyű tanult kollégáimnak sem tudomásul venni az érvelést a tudományos anyanyelv ügyében.

*Rossz pólusok
között*

Az 1990-es évek szellemi globalizációjának érthető bővületében többen megkérdőjelezték például, hogy a nemzeti tudományos szaknyelv fejlesztésére egyáltalán szükség van Magyarországon. Mondván: a tudomány nyelve ma már az angol, ezért tudomásul kell venni, hogy ez lesz a tudományos érintkezés eszköze. Biológusnak, mérnöknek hozzá kell szoknia, hogy a köznapi életben magyarul, a szaktudományos témákban angolul fejezi ki magát! Nem titkolom, hogy amikor elnökségem első heteiben az Akadémiai Kiadó eladása utáni helyzetet vitattuk, voltak, akik most is, mint előtte, elfogadható, sőt jó megoldásnak tartották az eladást, mivel – az ő érveik szerint – a külföldi tulajdonostól az idegen nyelvű kiadások erősítését remélték. És őszertünk – itt természettudományos tudóstársaimról beszélek – a magyar tudományos nyelvre nincs szükség a 21. században.* Miért kellene akkor – kérdezték –, hogy legyen nekünk a nemzeti nyelvet művelő Akadémiai Kiadónk?

*Valós
vitakérdések*

*Akadémiai
Kiadó*

ANYANYELVI TUDOMÁNYOSSÁG

De a vitáknak épp az a szerepük, hogy azokban előjőjenek akár a végig nem gondolt, de bennünk bujkáló érvek is. S lehessen szembehe-

* 1998. december 7. „Állandóság és reformkészség. (Közgyűlési beszámoló)”, Könyvtár, kiadó, lexikon c. fejezet.

Természet- és társadalom-kutatók lyezni az ellenérveket is. A mi ellenérveink is elhangzottak. Arról, hogy az anyanyelvi tudományosságról kialakított véleményünket összhangba kell hozni a 21. század Európájáról, a világ kultúrájáról kialakított felfogásunkkal. Mi lesz a kis nemzeti kultúrákkal, a kis nemzeti kultúrákba született emberekkel? Ha nincs jó színvonalú és korszerű tudományos anyanyelv, akkor nincs korszerű tudós- és tanárképzés, akkor nincs korszerű tankönyvirodalom, és akkor előáll a vázolt tragédia: a magyar nyelvű kultúrába született kisgyermek már nem lesz szociálisan, munkavállalóként versenyképes a 21. században. A vitákban ez utóbbi érvelés győzött. E helyen is szeretnék köszönetet mondani azoknak a természet-tudományos kutatóknak, azoknak a mérnök barátainak – így Michelberger Pál volt alelnök úrnak –, akik e kérdésben mellém álltak. (És akiket – csak zárójelben jegyzem meg – Kodály Zoltán nagy értetlenséggel vízvezeték-szerelőnek nevezett, amikor 1949–50-ben az Akadémia szovjet típusú modernizálása révén létrehozták a Műszaki Osztályt. Szerepüket én egészen másként látom, mint az általam annyira tisztelt Kodály Zoltán. Hiszen ők, mérnök, fizikus, kémikus, biológus barátaink legalább annyit vagy még többet tehetnek a magyar nyelv műveléséért, a magyar nyelv korszerűsítéséért, mint mi, akik az egyetemen a magyar nyelv és irodalom oktatására és kutatására képző szakot végeztük.)

Egyetértés Az 1996-ban kezdett vitáknak és az 1997-ben kezdett széles körű helyzetfelmérésnek és offenzívának is köszönhető, hogy ma már anyanyelvművelés-ellenes hangokat nem lehet hallani.

II.

A NYELVKUTATÁS ÉS -MŰVELÉS KIEMELT ÁLLAMI FELADAT

*Az anyanyelv-
védelem nem
archaizálás*

De kinek a gondja, feladata legyen az anyanyelv korszerűsítése? Meg kell határozni, mi, milyen tevékenység tartozik az anyanyelv-korszerűsítés fogalma alá. Azon már túl vagyunk – legalábbis remélem –, hogy a nyelvvédelmet amolyan archaizálásnak, konzerválásnak fogjuk fel mindkét oldalon. És azon is túl vagyunk, hogy a nyelvtudomány feladatait az anyanyelv karbantartására szűkítsük. És talán azon is túl vagyunk, hogy az ún. strukturális és funkcionális vizsgálatokat egymással szembeállítsuk, hiszen minden anyanyelvnek, így a magyarnak is szüksége van modellszintű vizsgálatokra éppúgy, mint tudományos alapozottságú szótárszerkesztésre, szókincskarbantartásra, sőt nyelv-szociológiai vizsgálatokra és nyelvstratégia kidolgozására is. Akárhogy értékeljük is azokat a szenvedélyes vitákat, amelyek 1996 nyarán a jelenlétemben folytak nyelvészeink között, vitathatatlan tény, hogy a *nyelvstratégia kidolgozása a tudomány, az Akadémia feladata.*

De kinek a feladata a *programok finanszírozása, életben tartása*? Lehet-e ugyanúgy kezelni a nyelvvel mint általános érintkezési eszközrendszerrel foglalkozó kutatásokat, mint a fizikát, kémiát vagy az alkalmazott tudományokat, a műszaki, az agrártudományokat? Lehet-e most, a piacgazdaságba való átmenet korában a nyelv ügyét is kiszolgáltatni a piacnak? – volt a következő kérdésünk.

Programok finanszírozása

A globalizáció korszakában nem lehet a piaci erőnek, azaz a termelési és tőkeerő szabad játékának kiszolgáltatni a nemzeti kultúrát. Sokan a liberalizmus szent elvére hivatkoztak, amikor velünk vitatkoztak, mondván, a piac spontán erői határozzák meg a társadalmi mozgást és ezen belül az érintkezési eszköz-kultúrát is, és ez így van rendjén. Mi más véleményen voltunk. Szerintünk a liberalizmus nem azonos a szabályozatlansággal. A liberalizmus az egyén teljes kibontakozását hirdető életelv volt, és a múlt századfordulóig az is maradt. Csak a századforduló után keveredett össze a liberalizmus a radikalizmussal, ahogy ma is keveredik. A liberalizmus legszentebb alapelve szerintem az *esélyegyenlőség*. Hogy ez a napi versenyben érvényesülhessen, ahhoz gondoskodnunk kell az esélyegyenlőség intézményes feltételeiről. Mert ha nem gondoskodunk olyan eszközökről, amelynek segítségével az esélyegyenlőséget a polgár megteremtheti magának, akkor mi nem tartjuk be a liberalizmus alapelveit. Ezért tehát nem lehet kiszolgáltatni sem az ember és a természet, sem a kultúra és az egyén viszonyát a termelés és a tőke szabad játékának. A tőke nagyon hasznos intézmény, a tőkét szeretjük, mert munkahelyet teremt, a tőkét szeretjük, mert befektet, mert állandóan újít. De a tőkének nem feladata az, hogy *közfeladatokat* elvégezzen. Nem lesz sohasem feladata, hogy közterületeken a permetezések elvégezze, rendben tartsa a természeti környezetet, és nem feladata, hogy rendben tartsa a kulturális környezetet. A tőke azért fizet adót, hogy e közfeladatokat a közpénzekből gazdálkodó állam elvégezze.

Piaci erők és nyelv-művelés

A liberalizmus félreértése

A tőke és az állam viszonya

Ezért is volt második következtetésünk az elmúlt években, hogy: *a magyar nyelv fejlődésének, helyzetének kutatása, korszerűsítése, karbantartása és ápolása közfeladat, elsősorban állami feladat.* Ezt a tevékenységet a finanszírozás alapelveinek meghatározásakor nem lehet úgy kezelni, mint ahogy a műszaki, technikai és egyéb alkalmazott, a piacon is megélő kutatásokat. És nem lehet azt mondani, hogy ezen feladatoknak csak 30, 50 vagy 60 vagy 70%-át, különböző nemzetközi K+F finanszírozási elvekre hivatkozva fedezi az állam. Ezt nem lehet a magán-szférára hagyni. Itt 100 %-ban kell a közösségnek a működésre garanciát és a vezetőknek a felelősséget vállalni. – Az azután már a döntéshozók felelőssége az utókor előtt, hogy rendelkezésünkre bocsátanak-e jelentősebb anyagi eszközöket, és biztosítanak-e megfelelő erkölcsi erő-

A nyelv-művelés közfeladat

Döntéshozók felelőssége

ket, azaz nyilvánosságot ahhoz, hogy anyanyelvi érintkezési kultúránk a következő évtizedekben is korszerű maradjon, és a világ fejlődésével lépést tartson.

III.

A MAGYAR ANYANYELV VILÁGKÖRNYEZETE

Látnunk kell azt, hogy a magyar anyanyelv milyen világkörnyezetben fog a 21. században élni.

GLOBALIS ÉS REGIONÁLIS LINGUA FRANCA

Globalizáció Magyarország a következő években az európai és a világméretű integráció különböző szintjeit fogja megélni. Arról már van elképzelésünk – legalábbis az én elképzelésem ez –, hogy a magyar nyelv a következő évszázadban a különböző lingua francák mellett kell hogy anyanyelvként működjék. Megítélésem szerint az már eldőlt – lényegében az 1970-es években –, hogy a világ népei közötti közvetítő nyelv a *globális lingua franca*, az angol lesz. Ez is nyilván különböző szinteken fog ki fejlődni, ahogy ezt a szakirodalom, épp a legújabb szakirodalom is tárgyalja. De feltételezésem szerint a következő években erősödni fognak a *regionális lingua francák*. Ebbe a csoportba soroljuk a földrajzilag behatárolható területen belül általánosan használt közvetítő nyelveket, amilyen a kínai, az arab, a spanyol, az orosz, a francia, a német. És a harmadik szinten feltehetően meg fognak maradni az *anyanyelvek*.*

Idegen nyelvkörnyezet Azt, hogy a magyar anyanyelvű lakosságnak milyen idegen nyelvkörnyezetben kell gyakorolnia a maga anyanyelvét, meg fogja határozni *nemzetünk elhelyezkedése* a globalizációban és az európai integrációban. Én Magyarországot az Európai Unió tagjaként, de egy *világra nyitott* és ugyanakkor *regionálisan rendkívül aktív*, „közvetítő” szerepre is vállalkozó országgént, illetve nemzetként képzelem el. Ez következik nemzetünk szállásterületének földrajzi fekvéséből, abból, hogy Nyugat-Európa kapuja az eurázsiai területek felé, és következik történelmi hagyományainkból. Abból, hogy a Kárpát-medencében élő, kevert etnikumú lakosságban történelmileg kialakult hagyományai vannak e közvetítő szerepnek. Ezért tehát úgy gondolom: hozzá kell szoktatni a *magyarországi lakosságot ahhoz, hogy a nyelvtanulás* általában és a nyelvvel való foglalkozás konkrétan *életcéljai között* a mostaninál erősebben szerepeljen.

* 1999. május 26. „A német nyelv, a német kultúra emancipációja”; 2001. március 30. „Az Európai Unió és a nyelvek”.

Soknyelvű nemzetnek kell lennünk a 21. században. Az elmúlt három és fél esztendő, a nyelvstratégiáról való gondolkodásunk évei csak megerősítették bennem ezt a korábbi meggyőződést. Ha igaz a korábbi állítás, miszerint a korszerűsített, magas színvonalú anyanyelvűség a polgárok versenyképességének alapja lehet, úgy most ezt ki kell egészítenünk azzal: a korszerű anyanyelv a többnyelvűséggel kell hogy párosuljon.

*Soknyelvű
nemzet*

„KÖTELEZŐ TÖBBNYELVŰSÉG”

Ha a magyarság kötelező többnyelvűségét elfogadjuk kiindulópontként, akkor fokozott figyelmet kell szentelnünk az idegennyelv-oktatásnak. És fokozott kutatási célként kell foglalkozni azzal: milyen területen kell az általános lingua franca mellett a regionális lingua francával foglalkoznia az alkalmazott nyelvtudománynak? A nyelvstratégia keretében elemzéseket kell végezni – néhány ilyen magam is ismerek – az anyanyelvvismeret színvonala és az idegen nyelv megtanulásának színvonala közötti összefüggésekről, és nyilvánvalóan felül kell vizsgálni idegennyelv-szótáranyagunkat. Mint ahogy arról is állást kellene foglalni: vajon az állami oktatási intézményekben mennyire szóljon bele az állam az egyik vagy másik idegen nyelv preferálásába? Mennyire legyen a véletlennek kiszolgáltatva a kisgyermek, amikor idegen nyelvet választ, s attól függően kelljen-e tanulnia idegen nyelvet, hogy az iskolában milyen nyelvszakos tanárt tudnak alkalmazni?

*Idegennyelv-
oktatás*

Annál is inkább foglalkozni kell ilyen nyelvpolitikai kérdésekkel, mert az *Európai Uniónak nincsen nyelvstratégiája*.^{*} Az unió vezetői most kezdenek csak foglalkozni az unió területén élők emberi viszonyaival. Mint ismeretes, a gazdasági, a technikai, sőt agrártermelési és környezetvédelmi alapelveken túl csak most kezdenek az emberek érintkezéskultúrájával foglalkozni. A kormányközi értekezletek Maastricht óta – Amsterdam, Helsinki, Lisszabon és most, ez év decemberében Nizza – egyszer-egyszer állást foglalnak elvben az emberi tényezőről is, de intézkedési tervek sajnos nem születnek.^{**} A következő év, a 2001. év az unióban a „nyelvek éve” lesz, és nekünk is gondolkoznunk kell azon, hogyan fogalmazzuk meg a kis anyanyelvek stratégiáját a nagy lingua francák között, a mi anyanyelvünknek a viszonyát a környezetünkben létező más kis anyanyelvekhez. Egy biztosnak látszik: a mostani nizzai európai uniós csúcstalálkozást foglal az unió kiterjesztésével kapcsolatban, és feltehetően állást foglal amellet is, hogy 2003-ban dönteni fognak a következő tíz állam, közöttük Magyarország felvételéről.^{***} Azzal kell

*Az EU-nak
nincs nyelv-
stratégiája*

*Új terület-
igazgatási
egység*

^{*} 2001. március 30. „Az Európai Unió és a nyelvek”.

^{**} 1998. július 4. „Emberközpontú Európa-politika, emberközpontú tudomány”.

^{***} 2001. január 19–20. „Az Európai Unió jövőjéről”.

tehát számolnunk, hogy 2005-től *egy új területigazgatási egységben* fogunk élni, amely sokban meg fogja változtatni a magyar emberek érintkezési és munkavállalási, utazási kapcsolatrendszerét. Amely kapcsolatrendszer – nem győzőm ismételni – a nyelvi érintkezés révén működik.

IV. A NYELVMŰVELÉS ÉLETTERE

Nyelvprogram – társadalmi program Magunknak kell tehát megfogalmaznunk a magyar nyelvnek mint a világ egy kis nyelvének jövőjéről a lehetőségeket. És e nyelvprogram része kell hogy legyen a nyelvközösségünkben élő emberek jövőjéről alkotott képünknek. Mint ahogy az is az elmúlt három és fél év egyik tanulsága, hogy többet kell foglalkozni a nyelvművelés – korszerűsítés, anyanyelv kutatás – célterületeivel. Látnunk kell, hogy melyek azok az intézmények itthon, amelyekben eldől a magyar anyanyelv használatának jövője. Figyelve az 1997. júniusi programadást követő eszmecsereket, elsősorban az oktatásról és a médiáról kell beszélni.

OKTATÁS: MAGYAR NYELVTAN, SZAKTÁRGYAK

Az iskola döntő szerepe Az oktatás ma már természetesen nem szűkülhet le az iskolai oktatásra. Az önművelés, az új ismeretszerezés-technikák fejlődésével, jelentőségében remélhetően felnő majd az oktatás mellé. Mégis, a következő évtizedekben az oktatás az emberek többségének életében az egyetlen rendszerszerű ismeretszerzés kerete lesz. És mivel az oktatás az ember gondolkodásmódját és -technikáját meghatározó 6–24 éves korban fogja át életünket, ezért az a nyelvkultúra kialakításában a legdöntőbb szerepet játssza és fogja játszani. Szakemberek kell hogy felülvizsgálják e szempontból iskolarendszerünket. Most csak három kérdéskörre szeretném a figyelmet irányítani: a *nyelvtanításra*, az *iskolai beszédkultúrára* és a *szaktárgyak nyelvezetére*.

Nyelvtankönyvek és nyelvtudomány Vajon a forgalomban lévő *nyelvtankönyvek* eléggé érthetők-e a diákok számára? Vajon nem esnek-e bele a tankönyvírók ugyanabba a hibába, amelybe az utóbbi évtizedek tankönyvírói általában beleestek: a szaktudomány szókincsére és fogalomvilágára akarják megtanítani a gyermekeket? (Magam például ezen szöveg elkészítése előtt két forgalomban lévő nyelvtankönyvet tanulmányoztam át feleségem segítségével, aki nyelvtanár. Voltak bekezdések és mondatok, amelyeket háromszor kellett elolvasnunk ahhoz, hogy megértsük. De lehet, hogy ez az én hibám, mint volt magyar szakosnak hiányossága.) Tudjuk-e eléggé érdekessé és vonzóvá tenni a nyelv tudatos használatát? Szerintem ez legalább akkora kérdés, mint az, hogy miért nem tudjuk a matematika tanu-

Vonzó nyelvtanulás

lását vonzóvá tenni. Mind a nyelvtanulás, mind a matematika tanulása, megítélésem szerint, egy életünk végéig agyunkat csiszoló játék és szórakozás lehet. (Legalábbis számomra máig szórakoztató játék, hogy esti olvasmányaimban, legyen szó magyar vagy idegen nyelvű szövegről, a különleges nyelvi megoldásokat 2/B-s ceruzámmal aláhúzgálom.) Nyilván ismét foglalkozni kell azzal a kérdéssel is, hogy a magyar anyanyelvű kisgyermek számára létezik-e az idegennyelv-tanulásban egy ajánlott sorrendiség. De azt hiszem, nyelvészek és nyelvművelők között nem kell sorolnom azokat a kérdéseket, amelyekkel az iskolai nyelvkultúra fejlődésével kapcsolatban beszélnünk kell.

*Iskolai
nyelvkultúra*

BESZÉDKULTÚRA

Külön fájdalom számomra, tanárember számára, az *iskolai beszédkultúra* rohamos hanyatlása. Tragédiának tartom, hogy a beszéd- és fogalmazáskultúra az elmúlt két évtizedben minimálisra süllyedt. Mennyire van összefüggésben oktatási rendszerünkben a beszéd- és íráskultúra hanyatlása a torz oktatáspolitikai fejlődéssel? Azzal, hogy az oktatásban a tesztek íratása vált a beszámoltatás fő formájává. Igaz, hogy az úgymond demokratizálódó iskolarendszerben, ahol naponta megkérdőjelezzik a tanár értékítéletét, nem utolsósorban a szülő, de most már maguk a diákok is, nos, egy ilyen rendszerben a teszt íratása a tanár igazoló eszköze is lehet. Mondhatom: lám, a tanár nem a szóbeli felelés vagy a szintén sokféleképpen értékelhető fogalmazás alapján ad osztályzatot, hanem egy objektívnek tekintett kérdezz-felelek játék írásos dokumentuma alapján. Az is igaz – érvelnek a teszt hívei –, hogy az ismeretek használata többnyire a konkrét feladatmegoldás, azaz példaszerű tesztek formájában vizsgálják majd az életben. Mégis meg vagyok győződve arról, hogy a diákoknak – mind alsó, mind közép-, mind felső szinten – sokkal többet kellene interaktív szóbeli megmérettetésben részt venniük.

*Torz oktatás-
politikai
felfogás*

*A „teszt”
igazoló jellege*

Most már nem is beszélek arról, hogy a korábban a Szovjetunióból, majd azután az 1990-es években az Egyesült Államokból átvett iskolagyár-modellek tömegoktatás címén kiiktatják az iskolarendszerből a *személyes érintkezés*, a személyes viták formáját, és ezzel a tagolt és kifinomult nyelvhasználat és nyelv gondolkodás szép európai hagyományát teszik tönkre. És az is nagy bánatom, hogy mind az alsófokú, mind a közép- és felsőoktatásban visszaesik az otthoni fogalmazások, dolgozatok súlya. Pedig a dolgozatírások azok az alkalmak, amikor hozzászoktatjuk a fiatalokat a gondolkodva nyelvtanuláshoz. A papír vagy a számítógép előtt keresniük kell a szavakat, a fogalmakat; a nyelvet *alkotó módon* kell lelkiviláguk, szakmai ismereteik kifejezési eszközeként használni.

*A személyes
érintkezés
hiánya*

A szaknyelv Külön vizsgálatot érdemelne a *szaktárgyak* – nem utolsósorban a természettudományos tárgyak – oktatása s így az ún. szaknyelvek helyzete oktatási rendszerünkben. 1981 és 1989 között a történelem tantárgyi bizottság elnökeként tevékenykedtem, és összehasonlító vizsgálatokat végeztünk a különböző oktatási tárgyak tankönyveinek nyelv- és fogalomvilágáról. Lehet, hogy ma a helyzet sokkal jobb, mint másfél évtizeddel ezelőtt. De akkor a kémia-, a fizika-, a biológiatankönyvek, emlékszem, nagyon rosszul vizsgáztak a nyelvi lektorálás előtt. Márpedig ahogy a tudományban is fontos a korszerű anyanyelvi szaknyelv, úgy az oktatásban még fontosabb. Az anyanyelven pontosan leírt természeti folyamatok és a szaktárgyi fogalomrendszer pontos megértése a feltétele annak, hogy diákjaink majdan jó szakemberek legyenek.

A szakmunkás-képzés csődje Külön figyelmet érdemelne a *szakoktatás*. A szovjet rendszer egyik – talán a legnagyobb – deficitje az oktatási rendszerben a szakmunkás-képzés nyomorúságos volta. Okait már az 1980-as években vizsgáltuk, és akkor arra a következtetésre jutottunk, hogy a hiba az egységes, „államosított” szakmunkásképzésben rejlik. Ezzel magyaráztuk, hogy a szakmunkásképző intézményekben a tanulmányi átlag 2,2–2,5-öt tett ki. A helyzet a rendszerváltás során sem javult. Ahogy Magyarországon, úgy a világ minden részén válságban van a szakmunkásképzés, ami feltehetően azzal magyarázható, hogy a szakmunkás fogalma és maga a szakmunkás társadalmi helyzete változott meg alapvetően. Ma már nincs olyanféle munkás- vagy paraszt-, tisztviselő-tagozódás, mint ahogy a vaskorszak utolsó korszakában, a 20. század közepéig létezett. És ma már egy embernek arra kell felkészülnie, hogy élete folyamán – különösen olyan kis állampolgári közösségekben, mint amilyen Magyarország – több szakmában is professzionista módon kell dolgoznia.

„BUNKÓSODÁS” ÉS NYELVKULTÚRA

Az érintkezéskultúra hanyatlása Összefoglalva az iskolai oktatásról mondottakat: felül kell vizsgálnunk oktatási rendszerünkben az anyanyelvhasználat – a nyelvtanulás, a szakmai nyelvhasználat – gyakorlatát. A legsürgetőbb feladat ez. Emberi és anyagi konfliktusok keletkeznek abból, hogy az emberek nem tudják magukat kulturáltan kifejezni. Megdöbbentő élmény volt számomra, amikor egy hétig együtt dolgoztam két kőművessel és öt segédmunkással. Mint az egyik falrakó dolgoztam velük, raktuk a teraszba szárazon a követ, mint a görögök. Egyenrangúak voltunk, ugyanazt az ebédet ettük, ugyanazt a fröccsöt ittuk. Meghökkenítő volt, hogy nem tudták kifejezni magukat, és nem tudták egymásnak a legegyszerűbb utasításokat megadni. A követ, a földet egymástól kérve, a teraszhajlat szögeit egymásnak magyarázva, jobbára inkább mutogattak, és amikor egyik a másikat nem

értette, mert rosszul használták a vonatkozó névmásokat, a ragokat, a szókincsük egészen szűk volt – akkor elkezdtek egymással veszekedni, lehülyézték egymást, röpködtek a „b.... meg”-ek, a „ku... anyád”-ok. *Én ettől a színvonnalsüllyedéstől jobban félttem a magyar nyelvet, mint egyes idegen szavak átvételétől.* Ez utóbbit csak részjelenségnek tartom. Hogy a nyári munkám helyszínénél maradjak, a Börzsöny vidékénél: kevésbé tartom károsnak azt, hogy a szlovák határ közelében lévő falvak egyes kis szakboltjainak ablakára olajfestékkel kimázojják, hogy „sale”, merthogy így derék szomszédaink, az átránduló szlovák atyafiak jobban megértik, hogy miről van szó. Nos, én az *általános gondolkodási szint süllyedését, a szóbeli kifejezőképesség romlását tartom a legnagyobb veszélynek, a nyelvromlás igazi okának.* Az idegen szavak térhódításától kevésbé félttem anyanyelvünket, mint a munkásemberek hihetetlen gondolkodásbéli elszegényedéstől és az ezzel járó nyelvromlástól.

A nyelvromlás okai

A „bunkósodás” folyamata tehát valahol összefügg a nyelvi kultúra hanyatlásával.* És ezzel az érintkezéskultúra elszegényedésével. Vajon hogyan képesek ezek az emberek hangot adni érzelmeiknek, hogy tudnak szerelmet vallani? Hiszen közülük a legjobb lelkületűek is csak rendkívül leegyszerűsítve tudtak a kedvenc malacukról, egyéb háziállataikról, sőt gyermekeikről is beszélni. Megdöbbenő volt látni, hogy a szűkszavúság milyen fogalmazás- és fogalomszegénységgel párosul. Hogyan lehetne például ezen a beszéd- és értési szinten elmagyarázni nekik szakmájuk legújabb eljárásait? Vagy akár a legújabb hidraulikus és egyéb építészeti gépcsodák működési elvét megértetni velük? Meggyőződésemmé vált – írtam le naplómbe –, hogy addig nincs befejezett rendszerváltás, amíg többek között oktatási rendszerünkben a nyelvhasználat és a nyelvűvelés helyzetét nem tudjuk radikálisan javítani. Enélkül a társadalom jelentős részének nem lesz esélyegyenlősége az általunk megálmodott 21. században.

Leegyszerűsödő érzelm-kifejezés

A MÉDIA LEFELÉ HÚZ

De nem jobb a helyzet a *média* területén sem. 1997. júniusi programadó konferenciánkon beszéltünk a tévé- és rádióbemondók, az újságírók nyelvi kultúrájáról. Arról, hogy ők megjelenésükkel a képernyőn, illetve beszédükkel a rádióban, írásaikkal a nyomtatott sajtóban milliók nyelvkultúráját és nyelvízlését befolyásolják. Az akkori konferencián a televízió és a rádió vezetői készségüket fejezték ki az együttműködésre, mondván: ők is felelősnek érzik magukat a magyarság nyelvkultúrájáért.

Újságírók, tévé- és rádióbemondók

*1996. december 4. „Tudomány, rendszerváltás, politikai konszolidáció. (Előadás az Országgyűlésben)”.)

Cselekvés hiánya Akkor nagy volt az egyetértés, de kiderült, hogy ezt az egyetértést kevés tett követte. Igaz, ma már belátjuk, hogy e téren nem lehet rendeletekkel a helyzeten javítani. Minden intézménynek – tévéállomásnak, rádióadónak, napilapnak, folyóirat- és könyvkiadónak – magának kell a saját szakterületén saját elveit érvényesítenie. Az elmúlt három és fél esztendőben, a tárgykörben rendezett különböző konferenciákra készülve, feltártuk a mai helyzet néhány eredőjét. Magam például, éppen a rendszerváltás kultúrpolitikai szakkérdéseit taglalva, kértem statisztikákat arról, hány-szorosára nőtt a napilapok, a tévécsatornák, a rádióadók száma. S hány-szorosára nőtt a médiában foglalkoztatott újságírók száma. És tájékoztatást kértem arról, hogyan alakult az újságíróképzés, illetve -utóképzés az 1990-es években.

Mennyiségi tények, minőségromlás A számok részben magyarázzák is a helyzetet. A médiában foglalkoztatottak száma tíz esztendő alatt több mint kilencszeresére emelkedett. Egy ekkora anyanyelvi értelmiség, mint a magyar, színvonalasítás nélkül nem tud hirtelenjében kilencszer több újságíró kitermelni egy évtized alatt. Feltevésünk szerint elsősorban ez magyarázza nemcsak a magyar médiaipar szakmai színvonalromlását, hanem a média nyelvészvonal-süllyedését is. De vizsgálni kellene a világban végbemenő változásokat, a magyar tévécsatornákat elöntő akciófilmek vagy szappanoperák szegényes érzelmi és nyelvi kultúráját is. Ezek is lefelé húzzák a magyar érintkezéskultúra egészét. Akárhogy van is, a média egyes fórumainak vizsgálata elengedhetetlen.

V.

A NYELVTUDOMÁNY FELADATVÁLLALÁSAI

A NYELVTUDOMÁNY RÉSZE: ANYANYELVKUTATÁS

Kutatás és nyelvművelés Amint azt korábban is említettem, én elfogadottnak tekintem, hogy nem lehet a *nyelvtudomány* általános feladatait összekeverni a *nyelvművelés* feladataival. Mint mondtam, remélhető, hogy a nyelvtudományon belül több évtizede tartó vita új szintézist hív létre a gondolkodásban: belátják, hogy akadémiai intézetben vagy akár egyetemi tanszéken fontos mind az anyanyelv művelésével, korszerűsítésével, mind az általános nyelvészet és a nyelvi érintkezési eszköz általános fejlődésének kérdéseivel foglalkozni. Remélhető, hogy az anyanyelvvél való foglalkozás az akadémiai kutatási programokban megfelelő helyet kap,* és remélhető az is, hogy a nyelvművelés számomra oly kedves apostolai belátják: az

* 1998. március 5. „Nyelvtudomány, nyelvművelés. (Az Akadémiai nagyszótárról, a társadalomtudományos kézikönyvekről)”.

anyanyelvvél való tudományos foglalkozás sem merülhet ki a nyelvművelésben. És remélhető az is, hogy belátják: a mi nemzeti nyelvi kultúránkat is vizsgálni kell abból a szempontból, hogy mennyiben fedezhetők fel abban az újabb technikai forradalom és az újabb érintkezésikultúra-változások előidézte nyelvi mozgások. A karbantartás tervezése kutatói feladat.

Nemcsak az urbánus–népies, hanem a lokális vagy egyetemes ellentétpár is feloldásra vár a magyar nyelvtudományban. Remélhető – most figyelek csak fel arra, hányszor használom e szót, talán nem véletlenül –, hogy erősebbek lesznek a nyelvtudományt művelők között az összetartó, mint a különválasztó érdekek. Örömmel látom, hogy az MTA Nyelvtudományi Intézete s ugyanígy az I. Osztálya megértéssel fogadja a magyar nyelv művelésének és tanulmányozásának akadémiai programját, ugyanakkor nagyon határozottan szembeszáll a politikai szavazatnyerésszűkítés céljait követő aktuálpolitikai akciókkal. Akadémiánknak köszönhető ugyanis az, hogy Magyarországon nem született nyelvtörvény, és nem kezdtünk szlovák szomszédainkkal nyelvpolitikai háborúskodásba. Mint ahogy az is örömmre szolgál, hogy kollégáink mind nagyobb figyelmet fordítanak az ország határain kívül élő magyarok nyelvére, sőt figyelnek az országon belüli nem magyar anyanyelvűek nyelvhasználatára, a „két anyanyelvűség” problémájára.

Az urbánus–népies ellentét feloldása

A nyelvtörvény esete

Késésben vagyunk azonban a *tennivalók* kimunkálásában. Mint említettem, ez az Akadémiába tömörült kutatók feladata lenne. 1997-ben megindult a helyzetfelmérés, amelyben sok hiányosságot feltártunk. Itt tartunk 2000 decemberében. Legyen 2001–2003 a *tennivalók* pontos kimunkálásának ideje! Ahogy az akadémiai agrárstratégia eredményeként megfogalmaztak agrárkutatóink stratégiákat az állattenyésztés, az erdőgazdálkodás, a talajgazdálkodás, a növénytermesztés, növény-természetvédelem stb. területén, úgy nyelvészeinknek is – kutatóinknak és nyelvművelőinknek – meg kell fogalmazniuk a *tennivalókat*, vagy legalábbis alternatívát kell felvázolniuk a tudománypolitikai és a politikai döntéshozók számára. Sőt, ahogy ma például a magyarországi erdészeti kutatás meg tudja mondani, hogy egy európai szintű erdőgazdálkodás kialakítására 8 milliárd forintot kellene fordítanunk, s hogy ezt a pénzt hová, milyen ágazatba kell befektetni s milyen célokra, úgy a magyar nyelvtudománynak is meg kellene tudni mondania: milyen *nyelvművelési, illetve anyanyelv-kutatási programot* lát szükségesnek a bevezetőmben említett emberi versenyképesség biztosításához, s hogy ez a költségvetéstől mennyi és milyen célú támogatást kíván. Merthogy a karbantartás gyakorlata nem, de a karbantartás tervezése, irányainak kijelölése a kutatók feladata. Amíg ez nem történik meg, addig csak tűzoltást végzünk, amikor apró injekciókkal próbáljuk az egyelőre még beláthatatlan

Helyzetfelmérés, tennivalók

Anyanyelv-kutatás

végű nagyszótár-programot életben tartani, vagy másik injekcióval igyekszünk a nyelvművelés hagyományos fórumait újraerősíteni.

Átfogó program igénye *Átfogó programra*, legalább hipotézisérvényű tervre, cselekvési programra van szükség. Ezt nemcsak az akadémiai vezetés, nemcsak a politikusok, hanem az egyszerű állampolgár is joggal várja el a nyelvtudomány, a nyelvművelés munkásaitól.

Megjelent: in: Éltető anyanyelvünk. Mai nyelvművelésünk elmélete és gyakorlata. Írások Grétsy László 70. születésnapjára (Szerk.: Balázs Géza, A. Jászó Anna, Koltói Ádám) H. é. n. Tinta Könyvkiadó [2002], 27–35. old.